

Dr. ERDŐ JÁNOS

AZ ERDÉLYI UNITARIZMUS KÜZDELME AZ EMBERI JOGOKÉRT

Az erdélyi unitarizmus reformátora és alapítója Dávid Ferenc volt. Prófétai egyéniség, "Jézus Krisztus szolgája", ahogy magát nevezte. Élete és teológiai munkássága összefonódott az erdélyi hitújítással, melynek rendeltetését az evangéliumi kereszténység helyreállításában jelölte meg. A kereszténység tanai közül csak azokat fogadta el, amelyeknek bibliai alapjuk van és értelmileg elfogadhatók. Ezért tagadta a szentháromság dogmáját, és az egy Isten hitelve lett az unitárius reformáció központi tanítása. Mert "nincs az egész derék Szentírásban világosabb és nyilvánvalóbb tudomány, mint az egy Istenről szóló tudomány" - hirdette Dávid Ferenc. Ő volt a vallásszabadság fő hirdetője Erdélyben.

Isten minden embert egyenlőnek teremtett és alapvető jogokkal ruházott fel, mint amilyen az élethez, a szabadsághoz, a boldogsághoz, a tulajdonhoz való jog, melyek nélkülözhetetlenek az evangéliumi életvitel számára. Ezeknek védelméhez az igazság szeretete és az emberiségbe vetett hit ad erőt.

Az erdélyi unitáriusok különös figyelmet fordítottak a lelkiismeretre és a vallásszabadságra. Hirdették, hogy mindenki szabadon hiheti és taníthatja azt, amit helyesnek tart. Isten azonban elvárja, hogy emberségünk és szeretetünk minden cselekedetünkben megnyilvánuljon, az értelem és lelkiismeret pedig vigyázzon a szabadság felelős használatára.

Az unitáriusok és trinitáriusok között 1566-tól mély hitelvi ellentét keletkezett, és szenvedélyes vita robbant ki a szentháromság dogmájáról. A szentháromsághívók állást foglaltak a türelem és vallásszabadság ellen, Dávid Ferencet és az unitárius vallást eretnekséggel vádolták, üldözték és nyíltan megsemmisítésére törekedtek. Az unitáriusok nem viszonozták ellenfeleik türelmetlenségét, hanem azt tartották, hogy mindenféle kényszer, türelmetlenség ellenkezik a hit lényegével. A vallás kérdéseiben nem a világi hatalom eszközeivel, hanem a hit igazságával és a lélek szeretetével kell küzdeni.

Dávid Ferenc a vallásszabadságról, egyik könyvének a fejedelemhez intézett ajánlásában, a következőképpen nyilatkozik: "Seholsem tanuljuk Isten ígéjéből, hogy a vallást tüzzel-vassal kell terjeszteni...És mit mondhatnék képtelenebbet, sőt lehetlenebbet, mint azt, hogy külső erőszakkal akarjuk kényszeríteni a lelkiismeretet és a lelket, amire egyedül az követeli magának a hatalmat, aki azt teremtette."

Ha a hit Isten ajándéka - mondja Dávid Ferenc - akkor Ő elvárja, hogy annak teljes szabadságot biztosítsunk. Aki pedig a hit szabadságát megsérti, nemcsak az ember, hanem Isten ellen is vétkezik. Legyünk türelmesek egymás iránt és tiszteljük egymás hitét, mert mindnyájan Isten gyermekei és egymásnak testvérei vagyunk.

Az emberi jogok védelmezője volt János Zsigmond fejedelem. Humanista szellemű, felvilágosult, a vallás iránt érdeklődő uralkodó volt, aki a reformációt támogatta és békés kialakulását elősegítette. 1568-ban csatlakozott Dávid Ferenc hitújításához és maga is unitáriussá lett. Valláspolitikájának köszönhető, hogy az

országgyűlés 1557-1571 között elismerte és bevett vallásnak nyilvánította a katolikus, evangélikus, református és unitárius vallásfelekezeteket. Dávid Ferenc reformációja nem lehetett volna eredményes az ő támogatása nélkül. Borsos Sebestyén egykorú történetíró szerint "Istenfélő és tökéletes, igaz fejedelem volt, kinél drágálatosabb nem volt a keresztények között, aki Isten ígéjének olyan tudakozója lett volna. A tanítóknak nem rontója, de oltalmazója volt." Erdély volt az egyetlen ország Európában, mely 1568-ban a Tordán tartott országgyűlésen, János Zsigmond előterjesztésére, törvénybe iktatta a vallásszabadságot a következők szerint:

"Urunk Ő felsége miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképpen mostan és ez jelen való gyűlésibe azont erősíti, tudniillik, hogy minden helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha penig nem senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ü lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik, ezért pedig senki az superintendensek közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért, az elébbi constitutiók szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegetse az tanításért, mert az hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön mely hallás Istennek ígéje által vagon."

Ez volt a század legfelvilágosodottabb törvénye, melynek teológiai alapját Jézus tanítása képezte. Ez tette lehetővé az unitárius egyház megalakulását és megerősödését, hogy túlélje a későbbi üldözéseket.

Az 1569. évi váradí hitvitán a fejedelem ismételtén állást foglalt a vallásszabadság mellett:

"Hogy pedig Mélius Péternek a mi szónkat megmondották, hogy a mi birodalmunkban nem pápálkodik, és a ministereket az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, senkit hittelt az ő vallása mellé ne kötelezzen, ez az oka: mert a mi birodalmunkban, miképpen arról ország végezés is vagon, mi azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá tudjuk, hogy a hit Istennek ajándéka, és a lelkiismerete semmire erőszakkal nem vitethetik".

János Zsigmond után a vallásszabadság elvét gyakran megsértették és az unitáriusok történelme 1571-től 1781-ig, alig néhány fellélegzéstől eltekintve, állandó küzdelem volt a vallásszabadság jogáért. Erdély új fejedelme, Báthori István az ellenreformáció támogatója törekedett az unitárius egyházat elnyomni és tevékenységét korlátozni. Ennek érdekében 1571. szeptember 17-i rendeletével bevezette a cenzúrát, engedélyhez kötve bármiféle írás kinyomtatását és terjesztését. 1572-ben pedig kiadta az unitárius ellenes innovációs törvényt, amellyel a vallás további reformálását és újítását megtiltotta.

Báthori Kristóf vajda, aki folytatta Báthori István valláspolitikáját, a vallásszabadságot még szűkebb korlátok közé szorította. 1577-ben az unitárius egyház zsinattartási jogát csak Tordára és Kolozsvárra korlátozta; ugyanakkor a református püspököknek engedélyt adott a térítésre és zsinattartásra bárhol az országban. 1579-ben koncepciós pert indított Dávid Ferenc ellen és 1579. június 2-án mint vallásújítót életfogytiglani börtönre ítélte el - Déva vár börtönében halt meg 1579. november 7-én.

A 17. században a református fejedelmek az unitárius egyházat visszaszorították és kísérletet tettek a bevett vallás jogának a visszavonására. Bethlen Gábor fejedelem Keserői Dajka János református püspök kezdeményezésére a háromszéki unitárius egyházközségeket 1620-tól a református püspök fennhatósága alá rendelte. Több mint 70 éven keresztül állottak ezek az egyházközségek a református püspök felügyelete alatt. Erdély kormányzója, Bánffy György az egy-

ház ismételt kérésére 1692. november 26-án az unitárius püspök felügyelete alá helyezte vissza a háromszéki egyházközségeket.

Első Rákóczi György fejedelem felhasználva az unitáriusok között keletkezett belső ellentétet és viszályt, 1638-ban eljárást indított ellenük azon a címen, hogy újítottak a vallásban és megsértették az 1572. évi innovációs törvényt. A vizsgálattal megbízott országgyűlési bizottság, a fejedelem elnöklete alatt, bár kénytelen volt elejteni az újítási vádat, mégis az ún. dési egyezséget kényszerítette az unitárius egyházra, mellyel megsértette a vallásszabadság törvényét és korlátozta az unitarizmus hitelveit és az egyház autonómiáját. Ugyanakkor Toroczkai János kolozsvári ötvöst, Toroczkai Máté püspök fiát "Krisztus elleni káromlás" címen megkövezésre ítélte, melyet 1638. július 17-én Dés mellett végre is hajtottak.

Az unitáriusok elnyomása és jogaik korlátozása folytatódott a 18. században. Az erdélyi fejedelemség önállósága 1690-ben megszűnt és a Habsburg birodalomba kebelezetett be. Ezzel egyidőben kezdetét vette az ellenreformáció és a katolikus egyház restaurációja is. 1691. december 4-én létrejött az országgyűlés és a bécsi udvar tárgyalásai alapján a "leopoldi diploma", melynek az volt a hivatása, hogy rendezze az erdélyi vallásügyi viszonyokat. A diploma megerősítette a bevett vallásokra vonatkozó régi törvényeket, és a vallásfelekezetek birtokában levő templomok és iskolák birtokjogát. A leopoldi diploma megváltoztatta Erdély politikai és vallási helyzetét. Az ország vallási képe fokozatosan átalakult. Hogy a katolikus egyház számbelileg is megerősödjék, a román ortodox egyház papságának és híveinek egy része egyesült a katolikusokkal. A protestáns Erdély katolikusá kezdett válni. Az így megerősödő katolikus egyház újabb meg újabb követelésekkel állott elé templomok és iskolák visszaadását illetően. Az országgyűlés nyomására az unitáriusok kénytelenek voltak az óvári főiskolát átadni azzal a feltétellel, hogy helyette más épületet kapjanak. 1693. október 10-én került sor az épület átadására, amelyet 125 év óta bírtak. Az óvári főiskola elvétele csak kezdete volt a további foglalásoknak. A szatmári békekötés - 1711 - bár biztosította a protestánsok vallásszabadságát, de III. Károly uralkodásával mégis heves harc indult meg az unitáriusok ellen, és megkezdődött a templomok és iskolák erőszakos foglalása. Az unitárius egyházat érte viszonylag a legnagyobb veszteség. 1716. március 30-án Steinville István, Erdély katonai parancsnoka, katonasággal elfoglalta a kolozsvári piactéri és a szentpéteri templomot, és a hozzátartozó javadalmakkal együtt átadta Mártonfi Györgynek, az új katolikus püspöknek. Ezt követően 1718-ban a piactéri új iskolát és a különböző városi ingatlanokat vették el. A katonai parancsnok nem tartotta tiszteletben a leopoldi diplomát. Az unitáriusoknak még azt is megtiltotta, hogy magánházaiknál tartsanak istentiszteletet. A kolozsvári templom és iskola elvétele után részint a "maior pars" címen, részint erőszakkal, számos egyházközség templomát, iskoláját és parochiális épületeit foglalták el. 1788-ban történt Csöb községben az utolsó templomfoglalás.

III. Károly után következett Mária Terézia uralkodása alatt még súlyosabbá vált a protestánsok helyzete. A hivatalokba való jelöléseknél az unitáriusokat mellőzték. A katolikus ünnepek megtartására köteleztek mindenkit, és hivatalt csak az kapott, aki a katolikus vallás szerint letette az esküt.

A felvilágosodásnak és a protestánsok ellenállásának köszönhető, hogy a 18. század végén Erdélyben megkezdődik a vallási viszonyok és emberi jogok változása. II. József az 1781-ben kiadott Türelmi rendeletével megszüntette az ellenreformációt, betiltotta a templom- és iskolafoglalást, biztosította a vallás szabad gyakorlatát, valamint a templom- és iskolaépítést. Az unitáriusok örömmel fogadták a Türelmi rendeletet, mely legalább tűrhetővé tette vallásos életüket.

Az unitáriusok, bár a 17. és 18. században vallásuk miatt elnyomásnak és törvény előtti megkülönböztetésnek voltak kitéve, továbbra is küzdöttek a vallásszabadság jogáért, valamint az egyházi tevékenység szabadságának biztosításáért. Lélekszámuk habár lepadt, lelki erejük mégis erősödött, és az egyház élete mind szellemi, mind teológiai szempontból megújult és a szabadságjogok védelmezői maradtak. A 19. századtól a hangsúlyt a vallásszabadságról áthelyezték az emberi méltóság társadalmi feltételeire és az emberi jogokra. A szabad gondolkodás eredménye, hogy az 1848. évi pozsonyi országgyűlés az unitarizmust Magyarországnak a Királyhágón túli részében is törvényesen elismert vallásnak nyilvánította.

Az oszták abszolutizmus ellen vívott szabadságharc bukása után az unitáriusoknak 18 évig kellett elviselniük az önkényuralom elnyomását, mely 1852-ben megtiltotta a püspökválasztó zsinat egybehívását s csak 1861-ben engedélyezte a püspökválasztást. Ugyanakkor kísérletet tett az egyház alkotmányának megváltoztatására az abszolutizmus érdekében.

Az 1867. évi kiegyezés megvalósította a jogegyenlőséget és szabadságjogokat; az unitárius egyház egy félévszázados fejlődési korszakot élt át, mely alatt az egyház lélekszáma, valamint templomainak és iskoláinak száma növekedett. Az unitáriusok támogatták az emberi jogokért küzdő mozgalmakat; síkra szálltak a nők felszabadítása, a választói jog kiterjesztése, a véleménynyilvánítás szabadsága, a közművelődés, és nem utolsósorban, az emberszolgálat mellett. Többet tettek ezen a téren a magyar kultúráért, mint az számarányuktól elvárható volna.

Ebben az időben létrejött az erdélyi unitáriusoknak az angol és amerikai unitarizmussal való kapcsolata, mely lehetővé tette, hogy tehetséges lelkész- és tanárjelöltek angliai és amerikai főiskolákon folytathassák tanulmányaikat. Hazatérésük után emelték Erdélyben a tudományosság színvonalát, elősegítették a vallásos élet megújulását és támogatták az emberi jogokért folyó küzdelmet.

1900-ban az unitárius egyház részt vett az Unitárius Világszövetség megalakításában, mely jó lehetőséget teremtett számára, hogy kapcsolatot létesítsen a különböző unitárius és szabadelvű egyházakkal, vallásokkal. Az Unitárius Világszövetség a tolerancia és vallásszabadság mellett kötelezte el magát, és az erdélyi unitáriusokat az alapvető emberi jogok védelmére ösztönözte.

Az erdélyi unitarizmus történetének jellemző vonása az oktatás iránti érdeklődése, mely a vallás lényegéből következett. Ha az embert ugyanis meg akarjuk szabadítani a tekintélyen alapuló függőségtől, akkor arra kell nevelnünk, hogy önállóan ítélkezzék. S ha az embert felelősségteljes emberré akarjuk nevelni, azt csak tudással érhetjük el.

Az unitáriusok hisznek a nevelésben és részesei voltak mindazoknak a törekvéseknek, melyek az oktatás-nevelés felemelését szolgálták. Az unitáriusok sorra alapítják az alsó és középfokú iskolákat az egyházközösségekben; az óvári iskolát pedig főiskolává fejlesztik. Ezek az iskolák mindenki számára nyitottak és minden doktrínától mentesek voltak. Dávid Ferenc is az oktatás elkötelezett híve volt, aki hozzájárult a kolozsvári főiskola kifejlesztéséhez. János Zsigmond fejedelem bőkezűen támogatta az oktatás ügyét, új iskolákat alapított és külföldi tanárokat hívott meg vezetésükre. Szándékában volt egyetem alapítása is, azonban korai halála miatt azt nem tudta megvalósítani.

Az erdélyi unitarizmusnak a vallásszabadság mellett küzdenie kellett az oktatás, az iskola ügyéért is. Az ellenreformáció és az osztrák abszolutizmus az egyház iskolafenntartó jogát kétségbe vonta. Az elnyomás és az unitárius egyház szegénysége ellenére az unitáriusok iskoláikat nagy áldozatok árán megtartották és továbbfejlesztették. A 17-19. században az oktatás megújításában jelentős

szerepet töltöttek be: Szentábrahám Mihály, Agh István, Pákei József, Körmöczy János, Brassai Sámuel és mások.

Az 1920-ban megkötött trianoni béke Erdélyt Romániához csatolta, ezzel az erdélyi unitáriusok életében a szabadságért és az emberi jogokért folytatott több évszázados küzdelemnek egy új korszaka vette kezdetét. Mindenekelőtt a békeszerződés a mai Magyarországon élő unitáriusokat elszakította az Erdélyi anyaegyházuktól. A békeszerződés biztosította a nemzetiségek, s így a magyarság számára is az általános jogegyenlőséget, a szabad nyelvhasználatot, a nemzetiségi oktatást, és felhatalmazta a nemzetiségek képviselőit, hogy sérelmeikkel jogorvosolatért a Népszövetséghez fordulhassanak. Mindezeket a jogokat megerősítette Románia 1923. évi alkotmánya.

Az alkotmányos rendelkezések és a valóság között azonban mindvégig ellentmondás támadt, s ez nem kis mértékben határozta meg a többség és a nemzeti kisebbség közötti együttműködés lehetőségeit. A nemzeti kisebbségeket elnyomják, emberi jogaikat megsértik.

Az asszimiláció fő eszközének a román állam az iskolát tekinti. A román nyelvű oktatást intenzívebbé tétele céljából létrehozta az ún. kultúrzónát, ahol az állami iskolákban román tanítókat helyezett el, 50 százalékkal magasabb fizetéssel. A magyar nyelvű oktatás 1919 után gyakorlatilag a felekezeti iskolákba szorult vissza. A magyar gyermekek jelentős százaléka román tannyelvű állami iskolákba voltak kénytelen járni.

Az 1921. évi földreformmal az egyházi alapítványi birtokokat kisajátították. Ezzel az unitárius egyház is elvesztette egykori anyagi alapját. S mivel ezek az alapok a legtöbb helyen a szegény tanulók segélyezésére szolgáltak, az egyház birtokának elvétele a magyar értelmiségi osztály utánpótlását megakadályozta.

Bár az alkotmány és a különböző állami rendelkezések biztosították a lelkiismereti és vallásszabadságot, a magyar egyházak, így az unitárius egyház életében is az állami hatóságok térítési és elrománosítási eljárásai sok küzdelmet okoztak.

A két világháború közötti időben a felekezeti iskolák anyagi nehézségei, nemzeti elnyomás, létszámcsökkenés miatt nehéz helyzetbe kerültek. Névelemzés alapján állami iskolákba kényszerítették a magyar tanulókat; az egyház híveit és tanulóit ortodox, illetve görög katolikus istentiszteleten és szertartáson való részvételre kényszerítették. Korlátozták a sajtó, a gyülekezési és társulási szabadságot. Az 1930-as években az unitárius egyház 36 elemi, 2 közép- és 1 mezőgazdasági iskolát tartott fenn, valamint Teológiai Akadémiát, mely a lelkészképzést végezte. Az iparos- és kereskedőképzés megakadt. A magyar hallgatók száma az egyetemeken állandóan csökkent. 1933/34. tanévben még 1443 volt, 1937/38-ban már csak 878.

A II. világháború után 1946-tól lerakták Romániában a szocialista társadalom és állam alapjait. 1948-ban bevezették a tanügyi reformot, mely szerint az országban csak állami oktatás-nevelés létezhet; a felekezeti oktatást megszüntették és annak minden ingó és ingatlan vagyonát az állam vette birtokába.

Az unitárius egyház 1990-től, a többi magyar egyházal együtt, állandó küzdelmet folytat a felekezeti oktatás-nevelés visszaállítása és az iskolai vagyon visszaszerzése érdekében. A nacionalista állampolitika mindezideig az egyházak jogos követelésének teljesítését megtagadta. Ez azt jelenti, hogy a magyarságot állandóan a nemzeti és kulturális identitásának elvesztése fenyegeti. Éppen ezért az unitáriusoknak ma is folytatniuk kell küzdelmüket alapvető emberi jogaik megvédése érdekében.

Az erdélyi unitáriusok története tele van szenvedéssel, bátor, önfeláldozó cselekedetekkel és erőfeszítésekkel. De messzemenően kitűntek a türelem és

vallásszabadság jogának gyakorlásában is, úgy, hogy maguk is méltóvá váltak a szabadságra.

A harmadik évezred küszöbén fontos határozott lépéseket tenni az emberi méltóság és jogok érvényesítésére. Legfőbb ideje, hogy az erdélyi unitáriusok:

- megerősítsék azt a vallásukból eredő elkötelezettséget, hogy megvédik és fejlesztik az emberi jogokat;

- kinyilatkoztassák együttműködési szándékukat mindazokkal, akik ezen célokért dolgoznak;

- elismerjék, hogy szükségük van egymásra a szebb holnap és az emberibb, és felelősségteljesebb világ - Istenországa megvalósításához.

Nyilvánvaló, hogy mindezek a kötelezettségek nehéz feladatot jelentenek számunkra és, hogy az előttünk álló út nem lesz könnyű. De a többi évszázados elnyomás elleni küzdelem megedzette és megtanította az erdélyi unitáriusokat, hogy a küzdelmet nem szabad feladni és a reményről lemondani. A múltban is hűek maradtak az emberség iránti elkötelezettségükhöz. A reményt soha nem adták fel; vallották, hogy "amíg lélegzem, addig remélek". Reménykedjünk, hogy emberségünk közös érdekében megvalósulnak az emberi jogok.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM VISZONYA

Mit értünk egyház, egyházi közösségek, felekezetek, valamint az állam és mindezek szervezetei alatt? Hogyan viszonyulnak - egyház, állam - külsőleg és belsőleg egymáshoz? A modern jogrendszerekben milyen értékű kell legyen az emberi jogokra való hivatkozás, az ember személyméltósága és tisztelete, valamint a szabadság és az igazságosság fogalmai?

Az egyház és az állam strukturális intézmények, melyeknek illetékessége különböző területekre vonatkozik.

I. Az egyház intézmény dimenziója túlmutat ezen a világon. Az egyház mindig a minőségi emberséget (az emberi személy belső kiteljesedését) munkálta és hirdette, akár szegényeknek vagy gazdagoknak, akár kisebbségi vagy többségi sorsban élőknek. Az egyház az egyetemes élet, illetve alapigazságok birtokában tud szívet és társadalmat egyaránt formáló erővel hatni.

A strukturális felépítés azonban az egyházat a világhoz, annak más intézményrendszereihez köti. Habár az egyházak feladata a társadalomban a "kovász", a "só", a "világosság" szerepe, mégis viszonyát a társadalom intézményeivel a jogi normák kategóriái határozzák meg és szabályozzák.

Az egyháznak a következő alapvető jellemzői vannak:

1. Az egyházban nincs helye a szélsőségeknek. Az egyház megszűnik önma-ga lenni, ha politikai végleteknek adja oda magát. A legszemélyesebb szeretet csak a leegyetemesebb szeretetben foglalhat helyet. Vannak egyetemes természetű tudományos igazságaink, amelyek személytelenek, vagy vannak személyes nézeteink, amelyeket képviselünk, de azok nem egyetemesek és objektívek. Csak Istenben lesz minden egyetemes igazság személyessé, és minden személyes igazság egyetemessé, anélkül, hogy a részleteket kiemelnénk az egyetemesből.